

مرکز نور، پیشرو در تولید محتوای دیجیتال

گزارش آیین رونمایی نرم افزار «کتابخانه کتب مرجع - نسخه ۲»

به کوشش: هیئت تحریریه فصلنامه ره آورد نور

اشاره

مراسم رونمایی از نرم‌افزار «کتابخانه کتب مرجع - نسخه دوم» در روز پنج‌شنبه، هشتم آذر ۱۴۰۳ در سالن اجتماعات مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، با حضور جمعی از طلاب، فضلا و پژوهشگران حوزه متون مرجع و برخی مسئولان مراکز فرهنگی و پژوهشی، در قم برگزار شد.

در این جلسه، ابتدا جناب حجت‌الاسلام والمسلمین فریدون سبحانی، مسئول پروژه کتابخانه کتب مرجع، در سخنان کوتاهی به انگیزه‌ها و اهداف تولید نرم‌افزار کتابخانه کتب مرجع پرداخت و منابع مورد استفاده در برنامه و فرایند تولید آن را توضیح داد.

در ادامه، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین بهرامی، رئیس مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، با اشاره به دستاوردهای مرکز نور، به مهم‌ترین محصولات و تولیدات این مرکز در سکوهایی رومیزی، موبایلی و وب اشاره کرد و همچنین، به برنامه‌ها و محصولات در حال توسعه نیز پرداخت.

سخنران ویژه اول این مراسم، جناب آقای دکتر غلامرضا امیرخانی، رئیس سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، با تأکید بر اهمیت کتب مرجع در تحقیقات و پژوهش‌ها، به لزوم استفاده بهینه از ظرفیت‌های فراهم‌شده به واسطه دیجیتالی شدن منابع اشاره نمود و خاطرنشان کرد که توجه به آسیب‌های احتمالی ناشی از فضای مجازی نیز ضروری است.

سخنران ویژه دوم، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای رسول جعفریان، با تحسین تلاش‌های مرکز نور برای تسهیل دسترسی به منابع و متون و میراث علمی در حوزه علوم اسلامی، به بیان برخی چالش‌های موجود پیش روی محققان در استفاده از منابع دیجیتال و موانع بهره‌برداری بهینه از فناوری‌های نوین پرداخت. در پایان این جلسه، با حضور مهمانان ویژه، از نرم‌افزار «کتابخانه کتب مرجع - نسخه ۲» رونمایی شد.

حجت‌الاسلام والمسلمین سبحانی:

اهمیت برنامه

حجت‌الاسلام سبحانی، در ابتدای این جلسه، ضمن خوشامدگویی به میهمانان، درباره اهمیت و گستردگی محتوای برنامه گفت:

«سخن از این برنامه، در این فرصت اندک، مانند آن است که کسی بخواهد اقیانوس‌های پهناور را در مدت زمان چند دقیقه

توصیف کند. ممکن است که در زمانی کوتاه، اطلاعاتی از عظمت اقیانوس‌ها بیان شود، اما این صرفاً کلیاتی را در اذهان مجسم می‌کند. درباره این برنامه هم در این زمان کوتاه، صرفاً می‌توان کلیاتی را بیان نمود و آمارهایی را ارائه داد؛ اما همه ویژگی‌های آن را در این مجال نمی‌توان بیان کرد.»

نسخه اول برنامه

وی در ادامه، روند تولید برنامه و پیشینه آن را مورد بررسی قرار داد و اظهار داشت:

«نسخه اول این برنامه، همان نرم‌افزار «فرهنگ اصطلاحات علوم» است که در سال‌های گذشته ارائه شده است. اساساً اندیشه ارائه کتاب‌های مرجع در قالب یک نرم‌افزار، به پیش از سال ۱۳۹۰ برمی‌گردد. البته آن زمان، به دلیل تعدد پروژه‌های مهم‌تر در موضوعات مختلف علوم اسلامی، مانند: قرآن، حدیث، فقه،

حجت‌الاسلام سبحانی:

فهرست اولیه منابع منتخب برای

ارائه در این نرم‌افزار، حدود

۸۰۰ عنوان بود؛ اما بعداً به حدود

۵۰۰ عنوان، و در نهایت، به ۴۲۸

عنوان کاهش یافت. توضیح اینکه

حدود ۵۵ عنوان کتاب به جهت

مشکل مالکیت معنوی حذف شده

است. کتاب‌های مهمی مثل: معجم

المورخین، اطلس تاریخی عربی

اسلامی، دائرةالمعارف تاریخ جهان

و اطلس تاریخ. در مجموع، حدود

۱۶ اطلس، ۴ گاه‌شمار، ۱۶ دانشنامه

و دائرةالمعارف و ۱۲ فرهنگ

اصطلاحات، حذف شد. مشکل

عمده اینها، مالکیت معنوی بود

مرجع را در اختیار محققان قرار دهیم. همین نکات ایشان، ما را برآن داشت که در تولید این برنامه، همت بیشتری به خرج دهیم. بنابراین، آغاز این پروژه در سال ۱۳۹۹ بوده؛ اما خرید کتاب آن، در سال ۱۴۰۲ انجام شده و بعد در چرخه تولید قرار گرفته است.

نکته‌ای که هست، این است که منابع این برنامه، حدود دو سال چرخه تولید مرکز را تحت تأثیر خود قرار داد. کتاب‌های مرجع موجود در این برنامه، ۴۲۸ عنوان در ۱۶۵۱ است؛ اما هر کدام این کتاب‌ها، خودش به اندازه چندین جلد کتاب معمولی است. به دلیل اینکه کتاب‌های مرجع قطورند، با قلم ریز تایپ شده‌اند، دارای نقشه و تصویرند و معمولاً در صفحه، به صورت چندرديفه تدوین

شده‌اند.

فقط محتوای این نرم‌افزار، ۵.۷ گیگابایت است. کل نرم‌افزار، ۹ گیگابایت است که راه اندازی آن، حدود ۱۲.۷ گیگ فضا نیاز دارد؛ یعنی سنگین‌ترین نرم‌افزاری است که تاکنون مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی تولید کرده است. نرم‌افزارهای قبلی، تا بیش از ۳۰۰۰ جلد کتاب هم داشته و این نرم‌افزار، ۱۶۵۱ جلد کتاب دارد؛ اما به دلیل وضعیت خاص بعضی از دائرةالمعارف‌ها و دانشنامه‌ها، این‌چنین حجیم شده است و در واقع، با حدود ۸۰۰۰ جلد کتاب ششصد صفحه‌ای معمولی چاپ وزیری، برابری می‌کند. طبیعی است که یک دی‌وی‌دی، گنجایش این حجم از منابع را نداشته باشد. برای همین، نرم‌افزار دارای دو حلقه دی‌وی‌دی است.»

سیره، تاریخ و علوم عقلی، اقدام عملی برای این پروژه کمی دور از انتظار بود؛ اما به هر حال، طرحی برای آن آماده شد و پس از طی مراحل بررسی، به تصویب رسید.

کتاب مرجع، خود دارای زیرمجموعه‌هایی است. از ابتدا قصد ما این بود که آنها را به صورت بخش‌بخش ارائه کنیم؛ چون ارائه همه آنها در قالب یک نرم‌افزار در آن زمان، به راحتی ممکن نبود. در نهایت، مقرر شد که فرهنگ اصطلاحات علوم، کار اول باشد. در آن برنامه، مجموعاً ۹۷ عنوان کتاب در ۱۵۷ در زمینه فرهنگ‌نامه اصطلاحات علوم، در موضوعات: علوم قرآن، علوم حدیث، بلاغت، فقه، اصول فقه، فلسفه، عرفان، منطق و کلام، گردآوری و در سال ۱۳۹۴ تولید شد.»

نسخه دوم برنامه

اشاره به وضعیت محتوا و حجم داده‌های نرم‌افزار، بخش دیگری از سخنان متکفل پروژه بود. ایشان در این باره گفت:

«در سال ۱۳۹۹، دوباره این پروژه به جریان افتاد؛ اما این بار با نام جدید «کتاب مرجع». استاد جعفریان در جلسه تشریف دارند؛ ایشان در آن زمان، یادداشت‌ها و مصاحبه‌هایی داشتند که با اشاره به توسعه اینترنت و توقع محققان، ابراز کردند که مناسب است منابع مرجع، دیجیتالی شود و انجام این کار را از مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی توقع داشتند و می‌خواستند که منابع

مشکل مالکیت فکری

حجت‌الاسلام والمسلمین سبحانی، ضمن بیان موضوعات و ریزموضوعات نرم‌افزار، به بیان مشکل اصلی تهیه منابع، یعنی مشکل مالکیت معنوی پرداخت و در این باره خاطرنشان کرد:

«در قسمت «درباره برنامه» توضیحات کامل و مفصلی در مورد: اهمیت منابع مرجع، انواع کتاب‌های مرجع، تعریف کتاب مرجع، ضرورت‌ها، اهداف، مخاطبان و محتوای منابع آمده است. در اینجا فقط به انواع منابع این برنامه، به صورت مختصر اشاره می‌کنم.

حجت الاسلام بهرامی:

ما امسال نرم افزار دانشنامه فرق و مذاهب را پیش از این عرضه کردیم. نرم افزار کتابخانه کتب مرجع هم که امروز رونمایی می شود. در ادامه هم نسخه جدید نرم افزار دانشنامه علوی را با محتوای افزون تر و قابلیت های بسیار متفاوت از نسخه گذشته، عرضه خواهیم کرد. همچنین، نرم افزار دانشنامه انساب هم آماده شده که کتابخانه خیلی خوبی دارد و یک درختواره جامع از انساب مرتبط با فرزندان اهل بیت (علیهم السلام) و سادات را در خودش جای داده است.

کتابخانه کتب متون کهن فارسی با حدود ۱۸۰۰ جلد کتاب، کار بسیار عظیم و ارزشمند دیگری است که در مرکز آماده شده است

منابع این نرم افزار، به تفکیک در دسته های زیر آمده است:

۱. واژه نامه ها و فرهنگ ها، در ۲۳۷ عنوان کتاب، شامل: فرهنگ لغات و امثال، جامع علوم، قرآن و تفسیر، علوم حدیث، تاریخ و جغرافیا، فلسفه و منطق، عرفان، کلام و عقاید، فقه و اصول و طب سنتی. تمدن اسلامی، با کتاب و فرهنگ نویسی و دانشنامه نویسی آمیخته است و تقریباً از قرن چهارم آغاز شده است؛ ولی در این برنامه، کتاب هایی از قرن دوم نیز آمده است. البته کتاب های قرن دوم و سوم، نوعاً کلیدواژه ها و فرهنگ واژه ها هستند.

فهرست اولیه منابع منتخب برای ارائه در این نرم افزار، حدود ۸۰۰ عنوان بود؛ اما بعداً به حدود ۵۰۰ عنوان، و در نهایت، به ۴۲۸ عنوان کاهش یافت. توضیح اینکه حدود ۵۵ عنوان کتاب به جهت مشکل مالکیت معنوی حذف شده است. کتاب های مهمی مثل: معجم المورخین، اطلس تاریخی عربی اسلامی، دائرة المعارف تاریخ جهان و اطلس تاریخ. در مجموع، حدود ۱۶ اطلس، ۴ گاه شمار، ۱۶ دانشنامه و دائرة المعارف و ۱۲ فرهنگ اصطلاحات، حذف شد. مشکل عمده اینها، مالکیت معنوی بود. بنابراین، علت اینکه در برخی دسته ها، تعداد عناوین کتاب ها کم است، همین است.

۲. تراجم و کتاب شناسی ها، در ۱۴۷ عنوان؛

۳. دائرة المعارف ها و موسوعه ها، در ۴۵ عنوان؛

۴. گاه شمارها، در ۳ عنوان؛

۵. اطلس ها و کتاب های راهنما، در ۴ عنوان.

دکتر محمدحسین بهرامی:

گزارش فعالیت های مرکز در سال جاری

سخنران دوم این مراسم، دکتر محمدحسین بهرامی، ریاست محترم مرکز نور بود. ایشان ضمن تشکر از حضار، به ویژه میهمانان مراسم، ابتدا یک معرفی کلی از نرم افزار کتب مرجع ارائه نمود و گفت:

«ابتدا تشکر می کنم از عزیزان و بزرگواران، طلاب، محققان، پژوهشگران و به ویژه دو میهمان بزرگوار، جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر رسول جعفریان و همین طور جناب آقای دکتر غلامرضا امیرخانی، ریاست محترم کتابخانه ملی ایران. خیلی خوشبخت و خرسندیم که در آغازین روزهای فعالیتشان به عنوان ریاست کتابخانه ملی، در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، در خدمتشان هستیم.

محصول جدیدی که امروز در خدمت شما بزرگواران از آن رونمایی خواهیم کرد، محصول جدیدی است؛ در ادامه سلسله تولیدات مرکز. در سالی که قرار داریم، توفیقات خوبی حاصل شده است. من سعی می کنم، گزارشی کوتاهی از آنچه امسال در این مرکز رخ داده یا رخ خواهد داد، خدمت شما بزرگواران عرض کنم. در توضیحات متکفل محترم پروژه گفته شد که در حوزه کتب مرجع، خلأیی وجود داشت. چون امروزه عمده پژوهش ها مبتنی بر منابع دیجیتال است و در بسیاری از رشته ها، به خصوص رشته های علوم اسلامی، محصولات دیجیتالی جامعی تولید شده؛ ولی آغاز پژوهش ها، مبتنی بر کتاب هایی است که در کتابخانه ها به عنوان

سال گذشته کرد و برخی دستاوردهای مرکز را در چهار حوزه: سکوهای رومیزی، سکوهای تحت وب، سکوهای موبایلی و هوش مصنوعی تشریح نمود و اظهار داشت:

* سکوهای رومیزی

«ان شاء الله تا پایان سال، تولیدات دیگری را در حوزه نرم افزارهای رومیزی خواهیم داشت که در این باره، چند نکته را به عرض می‌رسانم.

یکم. با توجه به حجم زیاد محتوا و قابلیت‌های پیشرفته جست‌وجویی که به نرم افزارها اضافه شده، حجم نرم افزارها زیادتر شده و این مسئله ممکن است کاربران را با مشکلاتی مواجه کند. به همین جهت، در آینده نزدیک، نرم افزارها یک لایه سبکی خواهد داشت که

حدود ۵۰۰ مگابایت می‌شود و بعد حجم محتوای اصلی در قالب سامانه ابری ارائه می‌شود. با این کار، فضای رایانه کاربران زیاد اشغال نمی‌شود. امیدواریم تا پیش از پایان سال، بتوانیم نرم افزار بعدی را در این قالب ارائه کنیم.

دوم. ما امسال نرم افزار دانشنامه فرق و مذاهب را پیش از این عرضه کردیم. نرم افزار کتابخانه کتب مرجع هم که امروز رونمایی می‌شود. در ادامه هم نسخه جدید نرم افزار دانشنامه علوی را با محتوای افزون‌تر و قابلیت‌های بسیار متفاوت از نسخه گذشته، عرضه خواهیم کرد. همچنین، نرم افزار دانشنامه انساب هم آماده شده که کتابخانه خیلی خوبی دارد و یک درختواره جامع از انساب مرتبط با فرزندان اهل بیت (علیهم السلام) و سادات را در

کتب مرجع شناخته می‌شود؛ اما تاکنون نرم افزاری جامع برای آنها نداشتیم. الحمدلله، امروز در این محصول، این توفیق دست داد که ۱۶۵۱ جلد کتاب مرجع را گرد هم آوریم. گفته شد که حجم اکثر این کتاب‌ها، زیاد بود؛ یک نمونه را عرض می‌کنم که یکی از این کتاب‌ها، یک جلد آن به لحاظ محتوا معادل ۴۰ جلد کتاب بود. این نرم افزار، حجمش از نرم افزار «جامع منابع تاریخ» نور نیز که بیش از ۳۵۰۰ جلد است، بیشتر است. به هر حال، اینها تولید شد و الحمدلله با کیفیت خوبی در اختیار محققان قرار گرفت. خدمت همه دوستان و عزیزان مرکز، خدا قوت عرض می‌کنم.»

آخرین دستاوردهای مرکز نور

وی در ادامه، به بیان تولیدات و محصولات مرکز نور در یک

حجت الاسلام بهرامی:

نسخه جدید نرم افزار کتابخانه عرفان، کار دیگری است که پیش از پایان سال تولید خواهد شد. همچنین، تا پیش از ماه مبارک رمضان، نسخه جدید نرم افزار جامع الأحادیث را هم به محضر بزرگواران عرضه خواهیم کرد. در این برنامه، امکانات جدیدی ارائه می‌شود که عمدتاً مبتنی بر کارهای هوشمند است. پردازش‌ها و تحلیل‌های روایی که شاید به صورت دستی قابل انجام نباشد، در این نرم افزار عرضه خواهد شد

خودش جای داده است.

کتابخانه کتب متون کهن فارسی با حدود ۱۸۰۰ جلد کتاب، کار بسیار عظیم و ارزشمند دیگری است که در مرکز آماده شده است. ما قبلاً که خدمت بزرگواران در مؤسسه دهخدا رسیدیم، فرمودند، بیشترین نرم‌افزاری که ما برای پیدا کردن متون کهن از آن استفاده می‌کنیم، نرم‌افزار جامع تفاسیر نور است؛ از آن جهت که دارای تفاسیر کهن فارسی است. در آن زمان، بعد از آن گفت‌وگو، ما برای آنها کتابخانه‌ای از کتب کهن را تولید کردیم؛ ولی ان شاء الله به‌زودی یک عرضه عمومی هم از کتب متون کهن خواهیم داشت؛ با حدود ۱۸۰۰ جلد کتاب که بخش عمده اینها، فعلاً در قالب دیجیتال در دسترس نیست.

نسخه جدید نرم‌افزار کتابخانه عرفان، کار دیگری است که پیش از پایان سال تولید خواهد شد. همچنین، تا پیش از ماه مبارک رمضان، نسخه جدید نرم‌افزار جامع الأحادیث را هم به محضر بزرگواران عرضه خواهیم کرد. در این برنامه، امکانات جدیدی ارائه می‌شود که عمده‌تاً مبتنی بر کارهای هوشمند است. پردازش‌ها و تحلیل‌های روایی که شاید به صورت دستی قابل انجام نباشد، در این نرم‌افزار عرضه خواهد شد.

* سکویای موبایلی

«در حوزه کارهای موبایلی، در سال‌های گذشته، برنامه‌های: جامع تفاسیر نور، جامع الأحادیث، نورالجنان، صحیفه سجادیه و قاموس را در قالب اندروید عرضه کردیم. اکنون با توجه به مطالبه کاربران»

خارجی، امسال تقریباً این برنامه‌ها را در قالب نسخه iOS عرضه خواهیم کرد. البته این کار شده و فقط یکی دو مورد باقی مانده که تا پایان سال عرضه خواهد شد.

در حوزه ادبیات فارسی، امسال نرم‌افزار حافظ روی موبایل عرضه شد؛ آن هم با شروح و خوانش نسبتاً منحصربه‌فردی که تولید خود مرکز است و در جای دیگری به این شکل در دسترس نیست. نرم‌افزار مثنوی هم آماده شده و به‌زودی عرضه خواهد شد و در پی آن، شاهنامه و کلیات سعدی هم ارائه خواهد شد.

* سکویای وب

«در حوزه وب نیز محصولاتی در دست انجام است. پایگاه الفهرست، پایگاه جامع کتاب‌شناسی کتب، مقالات و نسخ خطی است که یک کار کاملاً منحصربه‌فرد و جدید است. وبگاه دیگری در حوزه علم‌سنجی و پایگاهی نیز در حوزه ابزار تولید نسخه‌های قرآنی و حدیثی در دست کار داریم که امیدواریم در آغاز سال آینده، به‌مرور، خروجی‌های آن را مشاهده کنیم.

مرکز به جهت ظرفیتی که در دیجیتال‌سازی متون، فرآوری و عرضه مناسب آنها به مخاطب دارد، بحمدالله، توفیقات خوبی داشته و این سال‌ها، سال‌های بسیار پُرخیز و برکتی به لحاظ حجم تولیدات محتوا بوده است. در این نرم‌افزارهایی که تا پایان سال ارائه خواهد شد، نزدیک به ۳۰۰۰ جلد کتاب جدید به مجموعه کتاب‌هایی که در نرم‌افزارها ارائه می‌شود، افزوده خواهد شد که بخش عمده اینها در مرکز نور به نسخه دیجیتال تبدیل شده و

حجت الاسلام بهرامی:

در حوزه وب نیز محصولاتی در دست انجام است. پایگاه الفهرست، پایگاه جامع کتاب‌شناسی کتب، مقالات و نسخ خطی است که یک کار کاملاً منحصر به فرد و جدید است. وبگاه دیگری در حوزه علم‌سنجی و پایگاهی نیز در حوزه ابزار تولید نسخه‌های قرآنی و حدیثی در دست کار داریم که امیدواریم در آغاز سال آینده، به مرور، خروجی‌های آن را مشاهده کنیم.

مرکز به جهت ظرفیتی که در دیجیتال‌سازی متون، فرآوری و عرضه مناسب آنها به مخاطب دارد، بحمدالله، توفیقات خوبی داشته و این سال‌ها، سال‌های بسیار پُر خیر و برکتی به لحاظ حجم تولیدات محتوا بوده است

ابزارهای جهانی را فارغ از مشکلاتی که امروزه تحریم‌ها برای ما ایجاد کرده‌اند، برای محققان فراهم کند. این امکان را ان‌شاءالله در اختیار محققان عزیز قرار خواهیم داد. دوره آموزشی کاربردی در این باره تعریف شده، تا مراکزی که علاقه داشته باشند، برای اساتیدشان این دوره برگزار شود. ما آمادگی داریم در مراکز مختلف، برای آشنایی با ظرفیت‌های ابزار هوش مصنوعی جهت پژوهش و تحقیق، این دوره را اجرایی کنیم.

با کمک هوش مصنوعی، نسخه هوشمند محصولات سابق مرکز هم به مرور تولید خواهد شد. ان‌شاءالله در هفته پژوهش، از نسخه عربی نورمگز هم رونمایی خواهیم کرد. بخش قابل توجهی از مقالات علوم اسلامی و انسانی که در کشور تولید شده، با استفاده از این ابزارها، با کیفیت خوبی، حداقل عنوان و چکیده آنها به زبان عربی ترجمه شده و این به توفیق الهی فراگیر خواهد شد. همین‌طور، عرضه به زبان انگلیسی، زمینه را برای عرضه بهتر محتوا فراهم می‌کند؛ زیرا ممکن است، به لحاظ محدودیت‌های زبانی، این وبگاه تا به حال در مجموعه حوزه و قم و ایران محصور بوده و دیگران ظرفیت و شرایط استفاده کامل و مطلوب از آن را نداشتند. دو تا پروژه هم در قرآن و حدیث تقریباً آماده شده که وقتی به کیفیت خوبی برسد، در اولین فرصت نسخه‌ای از آنها را عرضه خواهیم کرد.

حوزه‌ای که ما با آن سر و کار داریم، چون مرتبط با محتوای دینی است، ظرافت بیشتری است و باید با توجه به رعایت جوانب دینی به سراغ آن رفت. عزیزان حتماً هوش مصنوعی را تجربه

معمولاً کتب میراثی و کهنی است که امروز نسخه‌های دیجیتال آن، در اختیار نیست.

مدل‌هایی از دیجیتال‌سازی، به‌خصوص مبتنی بر متن در مرکز، در حال انجام است و حداقل بخش‌هایی از کارهای مرکز را می‌توان گفت منحصر به فرد است. بانک‌های اطلاعاتی که وجود دارد، معمولاً گردآوری نسخه‌های دیجیتال‌شده توسط دیگران است؛ ولی در مرکز نور، ما خودمان تولیدکننده نسخه دیجیتال این منابع هستیم.»

* هوش مصنوعی

«در مورد هوش مصنوعی، مرکز یک آزمایشگاه هوش مصنوعی علوم اسلامی و انسانی دارد که محصولاتش را در پایگاهی که به همین منظور طراحی شده، می‌توانید مشاهده کنید. ما بیش از ۵۰ محصول متفاوت مبتنی بر هوش مصنوعی داریم که در نرم‌افزارها و سایر محصولات مرکز از آنها استفاده نموده‌ایم؛ مثلاً در همین نرم‌افزار کتابخانه‌ای که امروز رونمایی می‌شود، قابلیت مشابه‌یابی، قابلیت جست‌وجوی پیشرفته و جست‌وجوی فراتر از الفاظ و تا حدی معنایی وجود دارد که مبتنی بر قابلیت‌های هوش مصنوعی است.

در زمینه هوش مصنوعی و ابزارهای گفت‌وگوی مبتنی بر مدل‌های زبانی بزرگ هم چندین پروژه را در حال اجرا داریم. یکی از اینها، درگاه هوش مصنوعی نور است؛ برای اینکه امکان دسترسی به

دکتر غلامرضا امیرخانی:

اهمیت کتب مرجع

یکی از میهمانان ویژه این مراسم، دکتر امیرخانی، رئیس مرکز اسناد و کتابخانه ملی ایران بود که در ادامه برنامه، سخنرانی کرد. ایشان ضمن ابراز خرسندی از حضور در این برنامه، به اهمیت کتب مرجع اشاره نمود و گفت:

«عرض سلام و احترام دارم و خوشحالم که در جمع فرهیخته‌ای حضور دارم که همه اهل علم هستند. از گذشته، بحث کتب مرجع برای کسانی که در رشته کتابداری تحصیل می‌کردند، بسیار حیاتی و مهم بود. اکنون که شرایط عوض شده و امکانات بسیار راحت‌تر و وسیع‌تری در اختیار همگان قرار گرفته، دسترسی به آن هم آسان شده است.

در بین صاحب‌نظران در حوزه کتابداری، شخصی است به نام ویلیام کتز که در اواسط قرن بیستم، آثاری را در این باره تألیف کرده است. ایشان یک تعریف کوتاهی درباره کتب مرجع دارد و می‌گوید: «کتب مرجع، پلهایی به سوی دانش هستند.» این تعریف، همچنان ساری و جاری است و کتب مرجع، چه در قالب جدید نرم‌افزاری و چه در قالب چاپی، پل‌ها و رابط‌هایی به سوی دانش هستند و ما نباید این نگاه را گم کنیم. این مطلب را بدان جهت طرح می‌کنم که در این عصر جدید که فضای مجازی و فناوری دسترسی به دانش و علوم را سهل الوصول کرده و به نوبه

کرده‌اید که در عین اینکه برخی مواقع نکات جالبی بیان می‌کند، گاهی لابه‌لای آن مطالب نادرست هم بیان می‌کند و ممکن است مخاطب را به خطا بیندازد. از این‌رو، لازم است با حساسیت بیشتری به آن نگاه کنیم و در تولید محصولات مبتنی بر هوش مصنوعی، به این نکته توجه فراوانی داشته باشیم.

دلگرمی ما، مخاطبان ما هستند. دلگرمی ما، اساتید، مؤسسات و مراکزی هستند که یاور ما هستند؛ به‌ویژه در مرحله تولید محتوا، به ما کمک می‌کنند؛ چون ما نشردهنده محتواهایی هستیم که در همین مراکز و مؤسسات تولید و نگهداری می‌شود.

چالش مالکیت معنوی را که همکاران بیان کردند، مطلب درستی بود؛ اما در کنار آن، من نکته دیگری را عرض می‌کنم که مؤلفان و مؤسسانی هم بوده‌اند که حجم وسیعی از اطلاعات و داده‌های خودشان را سخاوتمندانه در اختیار مرکز قرار داده‌اند که ما امروز بتوانیم مثلاً یک کتابخانه‌ای با حجم ۱۶۵۱ جلد کتاب را در این برنامه ارائه کنیم. هرکدام از این کتاب‌ها و دانشنامه‌ها برای هر جلدش، هزینه قابل توجهی صرف شده و کاربر باید هزینه زیادی می‌داد تا بتواند از آن استفاده می‌کرد؛ اما با همدلی و همراهی برخی مراکز و نویسندگان، این داده امروز به این صورت در اختیار کاربر قرار گرفته است.

به صورت ویژه، از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر جعفریان و همین‌طور جناب آقای دکتر امیرخانی، بابت قبول زحمت

و شرکت در این جلسه تشکر می‌کنم. در دوره‌ای که جناب آقای جعفریان در کتابخانه مجلس حضور داشتند و یا در مسئولیت‌های دیگر مثل کتابخانه دانشگاه تهران را بر عهده داشتند، اتفاقات و گشایش‌های خیلی خوبی برای ما رخ داد و مرکز و دیگران، از منابع ارزشمندی بهره‌مند شدند.

حضور و سابقه زیادی که جناب آقای دکتر امیرخانی در کتابخانه ملی دارند و با اهداف و مسائل آن مجموعه به‌خوبی آشنا هستند هم این امید را در ما زنده کرده و امیدواریم که ما بتوانیم از کتابخانه ملی به عنوان یک ظرفیت بزرگ در جمهوری اسلامی ایران که متعلق به این نظام و این کشور و کلاً متعلق به علوم اسلامی است، استفاده کنیم و یک همکاری مفید را رقم بزنیم.»

مراجعه. اینکه با ابزارهای جدید، جست‌وجو آسان شده، نکته خوبی است؛ اما این نکته هم خیلی مهم است که آیا این نحوه استفاده ممکن است در ژرف‌نگری و عمیق بودن در حوزه علوم، تأثیر منفی بگذارد یا نه؟ استفاده از نرم‌افزارها باید به ما کمک کند که این پل به سوی دانش، ما را تقویت کند تا بتوانیم از ابزارها و امکانات جدیدی که در اختیار ماست، به نحو احسن استفاده کنیم.

به‌هرحال، این دغدغه شاید بین بعضی از اهل علم باشد که آن استفاده و بهره و لذتی که از نسخه چاپی و ورق زدن کتاب و مطالعه عمیق آن می‌بردیم، آیا در عصر جدید از بین خواهد رفت؟ البته من فکر نمی‌کنم چنین باشد و معتقدم این چنین برنامه‌ها و نرم‌افزارهایی کمک می‌کند که پل به سمت دانش تقویت شود؛ یعنی می‌توان از چنین بانک‌های اطلاعاتی استفاده کرد و در عین حال، از عمق و ژرفای دانش هم غافل نشد. مسئله خیلی مهمی است که بدانیم این نرم‌افزارها در خدمت یک ارزشی است به نام «مطالعه».

خوشبختانه، این مرکز سابقه درخشانی دارد. عزیزان تلاش‌های زیادی کرده‌اند. خود من در طول این سال‌ها، از آثار این مرکز نور استفاده کرده‌ام. قبلاً اطلاعات را به صورت آفلاین و سی‌دی ارائه می‌کردند و در حال حاضر، خوشبختانه به صورت آنلاین هم این اطلاعات را در دسترس قرار داده‌اند. ما هم در سازمان اسناد و کتابخانه ملی، از گذشته در خدمت دوستان بودیم و از این به بعد

حجت الاسلام بهرامی:

در حوزه ادبیات فارسی، امسال
نرم‌افزار حافظ روی موبایل عرضه
شد؛ آن هم با شروح و خوانش نسبتاً
منحصر به فردی که تولید خود مرکز
است و در جای دیگری به این
شکل در دسترس نیست. نرم‌افزار
مثنوی هم آماده شده و به‌زودی
عرضه خواهد شد و در پی آن،
شاهنامه و کلیات سعدی هم ارائه
خواهد شد

خودش بسیار نکته مثبتی است، ولی در کنار آن، باید از برخی آفات آن هم مطلع بود. البته در باب کتب مرجع معمولاً مشکلی نیست؛ چون از گذشته مشهور بوده که گفته می‌شد: کتاب مرجع، کتابی است که از اوّل تا آخرش خوانده نمی‌شود؛ بلکه کتابی است برای

دکتر امیر خانی:

خوشبختانه، این مرکز سابقه درخشانی دارد. عزیزان تلاش‌های زیادی کرده‌اند. خود من در طول این سال‌ها، از آثار این مرکز نور استفاده کرده‌ام. قبلاً اطلاعات را به صورت آفلاین و سی‌دی ارائه می‌کردند و در حال حاضر، خوشبختانه به صورت آنلاین هم این اطلاعات را در دسترس قرار داده‌اند. ما هم در سازمان اسناد و کتابخانه ملی، از گذشته در خدمت دوستان بودیم و از این به بعد هم ادامه دارد و اگر نیاز هست، تفاهمنامه قبلی تجدید یا تقویت شود

جعفریان، استاد دانشگاه تهران بود. ایشان در سخنانی به اهمیت فناوری در جهت تولید علم و پژوهش پرداخت و به برخی چالش‌ها و موانع فعلی این فرآیند اشاره کرد. مهم‌ترین نکات مطرح‌شده در سخنرانی ایشان، از قرار زیر است:

«من روزی که وارد کتابخانه مرکزی شدم، توجهم به تالار مرجع جلب شد. تالار کتاب‌های مرجع، برخلاف تالارهای عمومی و ایران‌شناسی یا تالار علوم فنون، بسیار خلوت بود. این در خاطر

هم ادامه دارد و اگر نیاز هست، تفاهمنامه قبلی تجدید یا تقویت شود. من هم قول می‌دهم که هرچه آثار مرجع کتابخانه ملی منتشر کرده، مثل اصطلاح‌نامه‌ها و سرعنوان‌ها و برخی از منابع دیگر، مثل دائرةالمعارف‌ها، همه را در اختیار مرکز نور قرار دهند.»

حجت‌الاسلام رسول جعفریان:

حوزه علمیه قم، پیشرو در تولید محتواهای دیجیتال سخنران پایانی این مراسم، حجت‌الاسلام والمسلمین رسول

حجت الاسلام جعفریان:

از روزی که کامپیوتر آمد، مرگ کاغذ شروع شد. امروز که تقریباً از آن تاریخ نزدیک به چهل سال می‌گذرد، مرکز نور نقش مهمی داشته و خیلی کمک کرده که کاغذ از زندگی ما جمع شود و بسیاری از کتاب‌های دوره‌ای از حیطة استفاده ما خارج شود و همین طور، بخش‌های بسیاری از کتابخانه‌های ما بدون مراجعه کننده شدند. این اتفاق، نتیجه یک کار بسیار مطابق با روال جدید در توسعه علم بود و هست. این مرکز، مسلماً در این جنبش پیشرو است؛ نه تنها در قم، بلکه در کل کشور، جزء مراکز انگشت‌شماری است که پیشرو و ممتاز بوده است

کتاب‌های دوره‌ای از حیطة استفاده ما خارج شود و همین طور، بخش‌های بسیاری از کتابخانه‌های ما بدون مراجعه کننده شدند. این اتفاق، نتیجه یک کار بسیار مطابق با روال جدید در توسعه علم بود و هست. این مرکز، مسلماً در این جنبش پیشرو است؛ نه تنها در قم، بلکه در کل کشور، جزء مراکز انگشت‌شماری است که پیشرو و ممتاز بوده است. با کارهای این مرکز، دیگر جایی برای استفاده از معجم الفاظ بحارالأنوار که دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ده سال در حال تدوین آن بود، باقی نماند و همین‌طور در یکی از معاونت‌های وزرات ارشاد آن زمان، معجم الفاضلی در حال چاپ بود که آن هم دیگر با آمدن کارهای نرم‌افزاری، از میدان توجه محققان خارج شد.

در قم در حیطة فعالیت‌های فناوریانه، مرکز نور ممتاز است و مانند آن، کار جناب آقای درایتی است که در مشهد در مورد فهرست نسخ خطی ایران انجام داده است. این کار ایشان، واقعاً یک کارستان است و امروز افتخار همه این است که از «فتخا» استفاده می‌کنند. کارهای این گونه‌ای، پشت صحنه سختی دارند و آن چیزی که پشت صحنه انجام می‌شود، بسیار بیشتر از چیزی است که در ظاهر دیده می‌شود. بنابراین، باید از آنها حمایت کرد تا فایده‌های عمومی بیشتری داشته باشد و در اختیار همگان قرار گیرد. اینها خدمات قم است. در مقابل آن، دانشگاه‌ها متأسفانه به خاطر

ماند و متوجه شدم که افراد، کتاب‌های مرجع را مانند منابع دیگر استفاده نمی‌کنند.

یک نکته در مورد مرکز نور عرض کنم و آن اینکه از روزی که کامپیوتر آمد، مرگ کاغذ شروع شد. امروز که تقریباً از آن تاریخ نزدیک به چهل سال می‌گذرد، مرکز نور نقش مهمی داشته و خیلی کمک کرده که کاغذ از زندگی ما جمع شود و بسیاری از

سیستم کند و مدیریت‌های درج‌زده، کاری نکرده‌اند. شاید بهترین مرکز تهران، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) است. تا روز گذشته که نگاه کردم، در ایراندک نزدیک به یک میلیون پایان‌نامه آمده است. درحالی‌که در همین حوزه علمیه قم، پایان‌نامه‌های بسیاری تولید شده و یا در دانشگاه آزاد همین‌طور؛ آن وقت، ایراندک از سال ۱۳۸۹ تاکنون، از همه دانشگاه‌های ایران و دانشگاه تهران، تنها حدود یک میلیون پایان‌نامه گردآورده؛ آن هم فقط قابلیت جست‌وجو در عناوین پایان‌نامه، عناوین مؤلفان و چکیده پایان‌نامه‌ها را دارد؛ حتی کاربر نمی‌تواند داخل متن جست‌وجو کند؛ با اینکه امکان جست‌وجو در متن هم دارد و برای مشابهت‌یابی از آن استفاده می‌کند؛ ولی این قابلیت را در اختیار کاربر قرار نمی‌دهد.

با کارهای مرکز نور، ما دو نسل را پشت سر گذاشتیم. نسل اول که

حجت الاسلام جعفریان:

با کارهای مرکز نور، ما دو نسل را پشت سر گذاشتیم. نسل اول که دهه ۷۰ و ۸۰ بود و نرم‌افزارهایی که همه ما آنها را می‌شناسیم. نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و موضوعی که کمک خوبی به محققان می‌کرد. نسل دوم، زمانی بود که کارش را به وب توسعه داد و پایگاه‌هایی مانند نورمگز و نورلایب آمدند و یا مشابهت‌یاب‌ها آمدند. ما امروز در آخر نسل دوم هستیم و همان‌طور که اشاره کردند، منتظر نسل سوم هستیم. نسل سوم، با استفاده از هوش مصنوعی در دسترس است که امروزه دنیا از آن استفاده می‌کند و برخی هم در دسترس هست. کتابخانه‌ها و مراکز علمی ما و در رأس آنها مرکز نور، باید با شیوه‌ای حرکت کند که عقب نماند؛ اما متأسفانه ما هنوز درگیر مسائل جزئی‌تری هستیم؛ مسائلی مانند تبدیل پی‌دی‌اف‌ها و یا مالکیت معنوی. مع‌الأسف، مجلس و وزارت ارشاد در طول این سالیان گذشته، هنوز بحث مالکیت معنوی را حل نکرده‌اند و قانون آن را که در سال ۱۳۴۸ تنظیم شده است، اصلاح نکرده و تغییر نداده‌اند. امروز در نرم‌افزار کتابخانه کتب مرجع نور، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی وجود ندارد. چرا؟ چون علی‌رغم اینکه گوشت و پوست و خونس از کمک‌های دولت بوده و از ردیف‌های کمک دولت گرفته و رشد کرده، اما اجازه ارائه در نرم‌افزار را نمی‌دهد. این، یک مشکل است. البته این

دهه ۷۰ و ۸۰ بود و نرم‌افزارهایی که همه ما آنها را می‌شناسیم. نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و موضوعی که کمک خوبی به محققان می‌کرد. نسل دوم، زمانی بود که کارش را به وب توسعه داد و پایگاه‌هایی مانند نورمگز و نورلایب آمدند و یا مشابهت‌یاب‌ها آمدند. ما امروز در آخر نسل دوم هستیم و همان‌طور که اشاره کردند، منتظر نسل سوم هستیم. نسل سوم، با استفاده از هوش مصنوعی در دسترس است که امروزه دنیا از آن استفاده می‌کند و برخی هم در دسترس هست. کتابخانه‌ها و مراکز علمی ما و در رأس آنها مرکز نور، باید با شیوه‌ای حرکت کند که عقب نماند؛ اما متأسفانه ما هنوز درگیر مسائل جزئی‌تری هستیم؛ مسائلی مانند تبدیل پی‌دی‌اف‌ها و یا مالکیت معنوی. مع‌الأسف، مجلس و وزارت ارشاد در طول این سالیان گذشته، هنوز بحث مالکیت معنوی را حل نکرده‌اند و قانون آن را که در سال ۱۳۴۸ تنظیم شده است، اصلاح نکرده و تغییر نداده‌اند. امروز در نرم‌افزار کتابخانه کتب مرجع نور، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی وجود ندارد. چرا؟ چون علی‌رغم اینکه گوشت و پوست و خونس از کمک‌های دولت بوده و از ردیف‌های کمک دولت گرفته و رشد کرده، اما اجازه ارائه در نرم‌افزار را نمی‌دهد. این، یک مشکل است. البته این

حجت الاسلام جعفریان:

ما امروز باید علم را بدون کتابخانه و بدون کاغذ طراحی کنیم. باید تمام سیاست‌ها و قوانینی که داریم، از کتاب جدا باشد؛ اما هنوز مسئولان مؤسسات ما به کتاب به عنوان یک پدیده کاغذی نگاه می‌کنند و کتاب کاغذی، برایشان مهم است. حل این معضل، نیاز به حمایت دولت و تقویت چنین مراکزی دارد که بتواند آن کتاب را به فایل و نسخه دیجیتالی تبدیل کند. با این کار، مفهوم کتاب و فرهنگ کتاب از بین نمی‌رود

خوب تمدن اسلامی را به سبک الشامله و به روشی آسان و بدون هزینه، در اختیار همه قرار دهد. در واقع، روش‌های انتقال علم کلاً تفاوت کرده است و مطمئن باشید که به‌زودی روش‌های کلاس، مطالعه و پژوهش هم تغییر می‌کند. به این سبک‌های سنتی که داریم و خیلی به آن دلبسته‌ایم، توجهی نداشته باشید و سعی کنید پژوهشگرها را متناسب با امکانات جدید تربیت کنید.

بنده از اولین همکاران این مرکز بودم. مدیران این مرکز، واقعاً همیشه فعال بوده‌اند. از همه کارکنان و مدیران و به‌خصوص از مقام معظم رهبری، به جهت حمایت‌هایی که از این مرکز کرده و این چراغ را روشن نگه داشته، تا این مرکز باعث افتخار قم شود و باعث ارجاع صدها هزار آدم به منابع شده، تشکر ویژه دارم. ■

مشکل، در کشورهای اروپایی و آمریکا هم هست؛ اما آنها این قدر موارد استثنا دارند و آن قدر دانشگاه‌ها کمک می‌کنند و آن قدر ناشران بین‌المللی به صورت دیجیتالی، نسخه منابع را عرضه می‌کنند که تا حدی کمتر با چنین مشکلی مواجه می‌شوند.

ما امروز باید علم را بدون کتابخانه و بدون کاغذ طراحی کنیم. باید تمام سیاست‌ها و قوانینی که داریم، از کتاب جدا باشد؛ اما هنوز مسئولان مؤسسات ما به کتاب به عنوان یک پدیده کاغذی نگاه می‌کنند و کتاب کاغذی، برایشان مهم است. حل این معضل، نیاز به حمایت دولت و تقویت چنین مراکزی دارد که بتواند آن کتاب را به فایل و نسخه دیجیتالی تبدیل کند. با این کار، مفهوم کتاب و فرهنگ کتاب از بین نمی‌رود. مقصود ما، این است که بودجه‌ها نباید صرف خرید کتاب کاغذی و انبار کردن و نگهداری در انبار بشود؛ بلکه باید کتاب بعد از نوشته شدن، به‌سرعت امکان در دسترس گرفتن آن فراهم شود و به دست همگان برسد.

نکته دیگر اینکه مرکز نور باید خودش را در رقابت با مکتبه الشاملة ببیند. کتابخانه الشاملة، گاهی مثلاً چند نسخه از کتاب مهم و کهنی را ارائه می‌کند؛ برای مثال، از تاریخ بخاری، سه نسخه ارائه می‌دهد و یا از کتاب کامل ابن‌اثیر دو نسخه عرضه می‌کند. کسانی که اهل پژوهش هستند، خوب می‌دانند که نسخه‌ها چقدر با هم متفاوت هستند؛ و حال آنکه ما الآن در کتابخانه کتب مرجع، چاپ سی سال قبل کتاب فهرست ابن‌نديم را آورده‌ایم؛ درحالی‌که این کتاب، چاپ‌های بهتری هم دارد. از دست‌اندرکاران تقاضا می‌کنم که تولید نرم‌افزارها را در مواجهه با الشاملة ببینید. آرزوی ما، این است که این مجموعه، چهل - پنجاه هزار کتاب